
EPOHA SVETOG PETRA I NJEGOŠA

Danilo Radojević

This text is an encyclopaedic unit on the era of Metropolitan Petar the First and Petar the Second Petrović Njegoš that was written in December 1981 and was not published which tells about the state of the Yugoslav science and encyclopaedias of that time when it comes to Njegoš and Montenegro.

O vremenu Petra I i Petra II postoji obimna, domaća i strana, arhivska građa koja je jednjem dijelom publikovana i korišćena u radovima o tijem znamenitim ličnostima i o crnogorskoj povijesti uopšte.* Prepiska Petra I, od 1780. do 1830, i Petra II, od 1830. do 1851. god., predstavlja primarni izvor za analizu društvenih odnosa u Crnoj Gori, kao i za istoriju razvitka crnogorske diplomatije i odnosa velikih sila prema crnogorskom udjelu u balkanskim događajima. Petar I je autor preko 500 pisama koja imaju, osim dokumentarne, značajnu literarnu vrijednost, i svjedočanstvo su o visokoj izražajnoj mogućnosti *crnogorskog jezika*. Monumentalno pjesničko i misaono djelo Petra II predmet je stalnog izučavanja. Osim toga, od Petra II sačuvano je preko 1400 pisama, koja su potvrda povijesnog puta crnogorske

* Ovaj tekst je napisan u decembru 1981. god; do sada nije bio publikovan.

države njegova vremena. Crnogorska mitropolija bila je, bor-
bom crnogorskog naroda za slobodu, ranije ostvarila samostalni
položaj, u odnosu na instituciju turskog upravnog sistema -
Pečku patrijaršiju; zato je mitropolit Vasilije mogao odgovoriti
na prijetnje patrijarha da će ga raščiniti, da ne priznaje subordi-
naciju (1755). Autokefalni položaj Crnogorske mitropolije
potvrđivan je njenijem djelovanjem, a zvanično je iskazan (sta-
tus) u ruskom *Katalogu autokefalnih crkava* (1851) i u *Sintagmi
pravoslavnih crkava*, objavljenoj po odobrenju carigradskog
patrijarha (Atina, 1855), u kojoj je Crnogorska autokefalna
mitropolija, među ukupno deset autokefalnih crkava, upisana
pod rednijem brojem **devet**.

Vasilije Petrović, koadjutor i suvladar mitropolita Save, umro
je 1766. godine. To je iskoristila glavarska struja oko guverna-
dura, u sprezi sa nekim Crnogorcima koji su djelovali iz Rusije,
kao i sa bivšim pečkim patrijarhom Vasilijem Brkićem, koji je
bio iz turskog zatvora dobjegao u Crnu Goru i odmah stvorila
opoziciju mitropolitu Savi Petroviću, da prihvate za vladara
Šćepana Maloga, koji se predstavio kao „odbjegli“ ruski car
Petar III. To se dogodilo na Zboru crnogorskih glavara (Ćeklići,
okt. 1767). Rusija se tada pripremala za novi rat sa Turskom radi
izlaska na Crno more. U tom periodu Crna Gora je bila u pro-
cijepu mletačkih, turskih i ruskih interesa. Tromjesečna misija u
Crnoj Gori izaslanika ruskog Dvora kneza G. Dolgorukova, opet
je pokazala nerazumijevanje od strane ruskih carskih činovnika,
crnogorskog društva, njegove tradicije i temeljnih moralnih
postulata; ruski politički akteri u slobodnom crnogorskom selja-
ku nijesu mogli vidjeti sigurnog saveznika: crnogorsko društvo
su shvatali kao dezorganizirano i nepodobno za usmjeravanje u
tokove ruske politike. Ruski dvor i vlada decenijama su pratili
borbe Crnogoraca protivu turskih osvajača, ali su previdali
stvarne podsticaje i društvene činioce koji su rezultirali takvim
borbenim uspjesima. Zato su, ne videći primarnost djelovanja

crnogorskih društvenih institucija - Zbora glavara, Mitropolije, gubernadura - računali da Crnogorce mogu, kad je nužno ostvariti određeni ruski ratni plan podsticati u borbu pod krilaticom o širim, „pravoslavnim“, potrebama, bez obzira na konkretne interese crnogorskog naroda. U takvom tretmanu Crne Gore treba tražiti korijen neuspjeha misije kneza Dolgorukova, koji je htio da podredi Crnu Goru carskoj Rusiji, da je animira za borbu uopštenijem pozivom - na „obnavljanje pravoslavne vjere“. To davanje religijskog sadržaja borbi nije moglo imati primat pred realnošću crnogorske borbe za očuvanje narodne egzistencije i slobode. Crnogorski Zbor zahtijevao je od ruskog izaslanika da se ne dira u slobodu naroda. Dolgorukov, nakon tri mjeseca provedena među Crnogorcima, napušta Crnu Goru (25. X 1769), ne ispunivši zadatak.

Crnogorski glavari, u ime „obštastva crnogorskog“ tražili su i dalje oslonac na Rusiju, čime su ostvarivali protivtežu politici Mletačke Republike. Zato u pismu providuru Gaetanu Molinu oni ističu: „Tko stoji protiv nas, stoji protiv Rosije“ (1. IV 1770). Guvernadur Jovan Radonjić pokušao je uspostaviti kontakt sa Austrijom, pa je uputio svoga izaslanika Nikolu Markovića (dec. 1777) koji je podnio prijedlog da austrijska carica primi jedno crnogorsko poslanstvo. U referatu o tome prijedlogu koji je podnio austrijski kancelar Kaunic, poslije razgovora s crnogorskim poslanikom, suvladaru Josifu Karlu, istaknuta je potreba uključivanja i drugih naroda na tome dijelu Balkana da se zajedno sa Austrijom bore protivu Turske. Međutim, carica Marija Terezija nije prihvatila da primi crnogorsko poslanstvo, već je odlučeno da specijalna vojna komisija tajno ode u Crnu Goru, te da prikupi podatke o Crnogorcima i njihovoj zemlji. Austrijski Dvor je smatrao da tek na osnovu takvih podataka može razmotriti mogućnosti daljih kontakata. Austrijski suvladar bio je predložio da se crnogorska i austrijska delegacija sastanu u Rijeci ili Senju, ali od toga nije došlo. Pošto su u vrijeme

vladavine Šćepana Maloga pomučeni crnogorsko-ruski odnosi, trebalo je učiniti novi korak u približavanju ruskome dvoru. Guvernadur Jovan Radonjić, s još dva člana delegacije, otišao je u Petrograd (1778). Međutim, tamo su hladno primljeni i napuštali su Rusiju bez rezultata.

Novi pokušaj traženja austrijske zaštite imao je zvanični oblik. Delegaciju koja je uručila memorandum za caricu Tereziju (22. IV 1779) činili su: **arhimandrit Petar Petrović** (docniji mitropolit), Jovan Radonjić, guvernadur i Ivan Petrović, serdar. U memorandumu se iznosi da su Crnogorci udruženi s Rusijom u borbi protivu Turske od vremena Petra Velikog, ali da to nije mnogo značilo za Crnu Goru, već su samo dobijane „**počasne gramate, diplome, crkvene knjige i** malo poklona bez ikakve koristi“; ruska diplomatija je zanemarivala crnogorske interese, pa je tako bilo i poslije akcije Dolgorukova koja je navukla veliku tursku vojsku na Crnu Goru; međutim, ona nije pomenuta „u člancima ugovora o miru“. U memorandumu je naglašeno da bi, ako se Austrija odluči za pokroviteljstvo, Crnogorci morali „sačuvati slobodu i nezavisnost“, i kad bi Crna Gora austrijskom borbom i oslobađanjem teritorija od Turske, ostala okružena austrijskom teritorijom. Tada je crnogorska delegacija obavijestila austrijsku Tajnu dvorsku kancelariju da je raskinula odnose sa Rusijom. Kancelar Ritberg Kaunic izrazio je mišljenje da ne treba pregovarati s crnogorskom delegacijom u tom momentu, jer je sklopljen rusko-turski mir, pa bi kontakti s Crnom Gorom mogli izazvati spor s Portom. Austrija nije bila spremna da primi rizik da štiti Crnu Goru u slučaju turskog napada. Crna Gora je dalje ostala bez zaštite od nadmoćnih suseda.

Mitropolit Sava Petrović umro je 7. III 1781. godine. Na mitropolitskoj stolici naslijedio ga je koadjutor Arsenije Plamenac koji je bio ranije hirotonisan u Ostrogu od Vasilija Brkića i Save Petrovića. Ali Arsenije svojim ponašanjem nije ulijevao povjerenje naredu. Tada preuzima punu inicijativu

gubernadur Radonjić. Na Zboru, od 15. IV 1781, riješeno je da se uputi pismo austrijskom caru, da bi se obnovili crnogorsko-austrijski kontakti. Austrija je svoju raniju odluku ispunila i uputila tajno izaslanstvo. Bečki dvor odredio je pukovnika Pavlića (sa još dva oficira: Fridrihom Oreškovićem i Filipom Vukasovićem) da u Crnoj Gori ispita unutrašnju upravu, crkveno ustrojstvo, te na koji način se može „osigurati zavisnost toga naroda“. Izaslanstvo se smjestilo u manastiru Stanjevići (28. XII 1781), izdajući se za štampare koje je uputio u Crnu Goru general Zorić. Mletačka obavještajna služba odmah je saznala za dolazak toga izaslanstva, pa je o tome obavijestila skadarskog vezira, predlažući mu da napade na Crnu Goru i spriječi djelovanje izaslanstva. Podstaknut tim obavještenjem, vezir je zaprijetio Crnoj Gori ratom. Prisustvo austrijske delegacije, čiji rad je bio poznat samo Petru Petroviću, arhimandritu, gubernaduru Radonjiću i još nekolicini glavara, sve više je komplikovao odnose sa Turskom, pa je opasnost od napada skadarskog vezira postajala sve izvjesnija; zbog toga je Zbor donio odluku (8. V) o organizovanju otpora. Ratnu opasnost htio je iskoristiti i mletački providur u Kotoru: uputio je pismo u Crmnicu, koja je bila prva na udaru turske vojske, nudeći pokroviteljstvo Mletačke Republike. Mlečići su činili i ekonomske pritiske na Crnu Goru.

Mitropolit Arsenije Plamenac umro je 15. V 1784. godine. Crnogorski Zbor izabrao je za njegovog nasljednika arhimandrita Petra Petrovića. Zbog zahladnijih odnosa sa Rusijom upućena je molba austrijskom caru Josifu II da Petar Petrović u Austriji bude hirotonisan. Bečki dvor je prihvatio molbu. Hirotonisanje je obavljeno u Srijemskim Karlovcima (14. X 1784). Nakon toga čina Petar I obavijestio je ruskog kancelara Potemkina (18. XI) da je umro Arsenije Plamenac, a da on, „po primjeru svojih predaka“ želi sa svojim narodom „stojati na službu ruskog dvora“. Mitropolit Petar I učinio je taj politički

gest, zanemarujući uniženja koja je doživio pri posljednjoj posjeti Rusiji, da bi oslobodio Crnu Goru od političke izolacije. Na pismo Petra I nije stigao nikakav odgovor iz Rusije; ipak je pošao, ali je morao, na upozorenje Potemkina, navodno zbog Petrovih veza sa generalom Zorićem koji je bio osumnjičen da je imao vezu sa budvanskom braćom Zanović u njihovom falsifikovanju rubalja, da odmah napušta zemlju (8. XI 1785). U protestnom pismu Petar I je naglasio da je Potemkin svojim postupkom učinio da „slavenoilirski“ (tj. crnogorski) narod „drukčije misli o bratskoj Rusiji“.

Za vrijeme boravka u inostranstvu Petra I, skadarski vezir Mahmud Bušatlija napao je na Crnu Goru (1785). Na insistiranje Porte, Mlečići su zatvorili granicu prema Crnoj Gori i tako onemogućili eventualno sklanjanje izbjeglica na primorskom (mletačkom) pojasu. Poslije koncentracije vojske u Podgorici, Mahmud-paša je krenuo u dva pravca: jednim dijelom, pod komandom samoga Mahmuda, direktno ka Cetinju, a drugim, pod komandom Ahmeda Bušatlije, preko Čeva, takođe ka Cetinju. Prvi sukobi počeli su na Sinjcu (18. VI), a šutradan zauzeto je Čevo. Tada je vezir Mahmud uspio da prodre na Cetinje, đe se zadržao šest dana i zapalio Cetinjski manastir (23-28. VI). Borba je produžena gerilskim akcijama, noćnim prodorima u tursku vojsku, te se Mahmud morao povući, uz znatnije gubitke.

Ruska vlada je zabranila Petru I dalji boravak u Rusiji zato što se nije slagala s crnogorsko-austrijskim političkim vezama, te s njegovim hirotonisanjem u Austriji. Petar I je izrazio protest zbog takvog, nediplomatskog, postupka, u pismu ruskom ministru inostranih djela (17. XII), đe postavlja pitanje: kako se od njega moglo zahtijevati da ne može biti arhijerej „bez dopuštenja ruskog Sinoda. Zar oni ne znadu da vlast ruskog Sinoda ne izlazi izvan granica ruske države?“. Pored toga, on je istakao duboku tradiciju, da od vremena „posljednjeg knjaza crnogorskog“ Đurđa Crnojevića na čelu crnogorske države stoji poglavar

Crnogorske mitropolije. Time je Petar I istakao svoj vladarski status, pa i težinu postupka ruske vlade.

Kad se vratio u Crnu Goru (1786) Petar I zatekao je spaljena mnoga sela (oko 1900 kuća) i opustošenu zemlju, kroz koju je prošlo oko 20.000 Bušatlijinih vojnika. Mnogo ljudi je stradalo od gladi. Ratne prilike su podstakle krvnu osvetu. Radeći na umiru, Petar I je govorio da treba štedeti nevinu krv jer će trebati „za spas vjere, časti i slobode od kletih nasilnika“.

U vrijeme rusko-austrijskog rata 1787-1791/2, protivu Turske, obje carevine uputile su emisare u Crnu Goru da bi narod podsticale na borbu. Austrijsku delegaciju vodio je Filip Vukasović, kapetan. Crnogorci su u posljednje dvije godine trpjeli oskudicu i udare Bušatlijinih trupa koje su prodrle do Nikšića. Tom prilikom je na prijevaru likvidirano 150 ljudi iz Rovaca. Protivu odmetnutog Bušatlje od Porte pošle su carske trupe preko Pive, Drobunjaka, Nikšića i dalje koridorom Spuž-Podgorica-Skadar. Kod Skadra carska vojska je pretrpjela poraz od Bušatljine vojske. U težnji za autonomijom Mahmud Bušatlja nije tražio saveznika u Crnogorcima, već je išao protivu njih, težeći da realizira lažni feudalni legitimitet: on se smatrao potomkom Staniše Crnojevića (Skender-bega) - „sandžak-bega crnogorskog i primorskog i svoj dioklecijanskoj zemlji gospodina“ (1513-1530). Austrijska ekspedicija, čiji je komandant bio kapetan F. Vukasović, donijela je u Crnu Goru izvjesnu novčanu pomoć i ratnu spremu, kao i memorandum cara Josifa II. Austrijanci su imali (nerealan) projekt, da u borbu protivu Porte uključe i Mahmuda Bušatlju, pa su stupili u vezu s njim, predali mu poklone i potpisali ugovor o zajedničkoj borbi; crnogorski mitropolit i gubernadur savjetovali su ekspediciji, pošto je Mahmud vjeroloman, da ne idu u Skadar; delegacija je ipak otišla; pri povratku, kod Seoca, na obali Skadarskog jezera, likvidirana je. Tijem vjerolomstvom Mahmud je htio da povрати vjeru kod Porte u svoje podaništvo centralnoj vlasti.

Pokušaj austrijske ekspedicije da organizuje jedinice u Crnoj Gori nije uspio jer su se sukobljavale dvije struje, od kojih je jedna bila za austrijsku, a druga za rusku zaštitu. Ubrzo po dolasku austrijske delegacije, u Crnu Goru je stigao i ruski pukovnik Tutolmin koji je donio gramatu carice Katarine II. Na Crnogorskom zboru prihvaćen je caričin manifest, da crnogorski narod pođe u borbu i pomože Rusiji, odvlačeći turske snage na Balkan, mada je caričin poziv bio zasnovan na religioznoj konfrontaciji: poziv u borbu protiv neprijatelja „imena hristijanskog“. Iako je, po rusko-austrijskom sporazumu, tzv. „grčkom projektu“ o obnovi Bizantijskog carstva, Crna Gora bila pripala austrijskoj interesnoj sferi, na zboru pobijedila je struja koja je bila za naslon na Rusiju. Crnogorci su se, preko Mihaila Plamenca, obratili pismom (1790), knezu Kaunicu, kojim je zahtijevano da i Crna Gora bude obuhvaćena u (budućem) mirovnom ugovoru sa Turskom. Austro-turski mirovni ugovor, zaključen u Svištovu (4. VIII 1791), članom prvim predviđa amnestiju za Crnogorce, da neće biti izloženi represalijama zbog učešća u ratu. Međutim, ugovorom o miru između Rusije i Turske, u Jašiju (9. I 1792), nije pomenuta Crna Gora. Ruska diplomatija je u tom austrijskom stavu o amnestiji učesnika u ratnijem operacijama, vidjela zaobilaznje crnogorskog međunarodnog statusa - **samostalne države**. Ruski car Aleksandar ističe u pismu austrijskom caru (1804), da je bio začuđen „kako se u Beču hoće da se iz Svištovskog mira izvede da je Crna Gora podčinjena Otomanskom Carstvu (...). Austrija je tim ugovorom sama prekinula rat s Turskom (...). Prema tome, pomenuti ugovor o miru ne može za nas biti nikakav autoritet u pitanju o kome je riječ“; car se dalje pita: „...kako ugovor, zaključen između dvije sile, može unositi i odredbe o jednoj slobodnoj državi, koje se to ništa ne tiče (...). Porta, znajući potpuno za političku egzistenciju Crne Gore, i ne krijući od sebe da ta zemlja stoji izvan svake zavisnosti od nje, ne može imati ništa protivu njenih odnošaja sa Rusijom (...).

Ako Crnogorci nijesu nikad trpjeli jaram turski, oni su tako isto surevnjivo branili svoju nezavisnost i od svijuju pokušaja mletačkih da im je oduzmu“. Ovim stavom ruski car je htio da objasni ruski odnos prema međunarodnom statusu Crne Gore, kao i da otkloni trenutnu austrijsku političku prednost zbog pomenu-tog stava u ugovoru. Ni docniji rusko-turski ugovori ne uključuju Crnu Goru (Bukureški mir, 1812; Akermanska konvencija, 1826). Priznavajući nezavisnost Crne Gore, Rusija nije insistirala kod Turske da zauzme isti stav. Međutim, Crnogorci i njihovi vladari - mitropoliti i guvernaduri, smatrali su se nezavisnim, iako je formalno međunarodno priznanje došlo docnije.

Poslije 1790. u sastav slobodnog dijela Crne Gore ulaze Piperi, Bjelopavlići i Uskoci. Djelovi crnogorskog naroda iz ostalih krajeva (Drobnjak, Piva, Morača, Rovca, Kuči i dr) produžili su borbu za priključenje slobodnom dijelu Crne Gore. Pobjede francuske vojske nad Austrijom ohrabrile su Mahmuda Bušatliju da se proširi na susjedne teritorije: uspio je ovladati Podgoricom i Spužem, u kojima su bile stacionirane posade lojalne centralnoj vlasti. Tada je vršio pripreme za napad na Crnu Goru. Uočivši Bušatlijine namjere, Crnogorci su tražili od Austrije pomoć u vojnoj opremi koju su ubrzo dobili (barut, olovo, kremenje, papir za fišeke). Bušatlija je, ponosan na pobjede nad carskom turskom vojskom iz 1793, prikupio snage od oko 20.000 vojnika. Međutim, on nije bio svjestan visokog stepena crnogorske narodne kohezije i spremnosti na otpor. Na Zboru crnogorskih glava-ra i Zboru naroda (1. VI 1796) izglasan je pravni akt *Stega*, koji je imao veliki moralno-politički značaj. Bušatlijina vojska pošela je prostor između Spuža i Podgorice (kod Visočice), a crnogorska kod Slatine. Crnogorskom vojskom komandovali su mitropolit Petar I i guvernadur Jovan Radonjić. Bitka na Martinićima dogodila se 11. jula 1796. godine. Turska vojska je pretrpjela potpuni poraz, a sam Bušatlija je teško ranjen. U ovoj bici je ranjen i Petar I dva puta. Poraz na Martinićima teško je

pogodio Bušatliju, pa je odmah pripremao novi napad. Prikupio je oko 30.000 vojnika, a u štabu je imao francuske oficire kao instruktore. Turska vojska se ulogorila na desnoj obali rijeke Morače; crnogorska vojska zauzela je pozicije kod rijeke Matice i na brdu Busovniku, opet pod komandom mitropolita i guvernera. Bitka se dogodila na Krusima (glavni sudar), 3. oktobra 1796. godine. Turska vojska je poražena: na bojištu je ostalo 3400 Bušatlijinih vojnika i 74 oficira. Vezira Mahmuda Bušatliju pošeкао je Bogdan Vukov, iz Zalaza. Crnogorci su zaplijenili 15 zastava. Gubici crnogorski bili su daleko manji (132 poginula i 237 ranjenih). Mitropolit Petar I Petrović je odmah izvijestilo austrijskog i ruskog suverena o pobjedama Crnogoraca na Martinićima i Krusima. U pismu austrijskom caru Petar I zahvaljuje se njemu i njegovim prijednicima koji su ispoljili prijateljstvo „**k narodu slaveno-ilirskom crnogorskom**“. On posebno naglašava značaj austrijske pomoći u naoružanju, jer „tijem bi nam pomoženo braniti se i odbraniti od općega neprijatelja“. Petar I izrazio je u pomenutim informacijama, upućenim moćnim suverenima, veliki značaj tih pobjeda za dalji tok crnogorske istorije. Poslije pobjeda nad turskom vojskom, nastavljen je zakonodavni rad: na „jedinokupnom saboru“, u manastiru Stanjevići (30. X 1798), proširena je *Stega* ustanovljenjem novih 16 članova. Na ponovnoj skupštini na Cetinju (29. VIII 1803) donijeto je novih 17 članova *Zakonika*. Cjelokupni *Zakonik* proglašen je na Cetinju (5. X), čime je izvršena svojevrsna kodifikacija elemenata crnogorskog običajnog prava. *Zakonik*, kao opšti akt, imao je značaj **ustava**; njime je regulisan i rad konstituisanog centralnog državnog suda (**Kuluka**). Taj centralni sud je bio nadređen sudskom djelovanju glavara, pa je prirodno izazivao manje otpore. Uvođenje Kuluka bilo je olakšano praksom iz vremena Šćepana Malog, kada je postojao centralni državni sud.

Napoleonovom likvidacijom Mletačke Republike (1797) dovedeno je područje Boke u osobit položaj. Ugovorom iz 1420.

godine Kotor je ušao u sastav Mletačke Republike, sa samoupravnim statusom. Po tom ugovoru, u slučaju da ga ne može braniti, Mletačka

Republika nije imala pravo da ga drugome ustupi, već je bila „dužna da ga ostavi u njegovoj staroj slobodi“. Kad je Primorje napuštala mletačka vojska, Petar I je apelovao na narod da se očuva „sud i poredak“. U tom prijelomnom trenutku Budvani su na svojoj skupštini, kojoj je prisustvovao i Petar I, zatražili od njega pokroviteljstvo. Međutim, Kampoformijskim mirom (17. X 1797) Crnogorsko primorje, od Herceg Novog do Gradišta, pripalo je Austriji. Austrijska vojska, pod komandom generala Rukavine, brzo je zapošela sve bivše mletačke teritorije. Dolaskom Austrije javili su se novi politički, vjerski, pravni i drugi problemi. Pokroviteljstvo Austrije, na kome su insistirali ranije neki crnogorski glavari, dobija drugi smisao zbog neposrednog dodira, dobijanja u pošed Crnogorskog Primorja.

U političkom životu Crne Gore imala je veliki odjek jedna intriga kod ruskog dvora i Sinoda protivu Petra I. U optužbi je navođeno da je Petar I zanemario bogoslužjenje, da je rasprodao manastirske sasude, te da namjerava Francuskoj prodati Crnu Goru. Efekat tih optužbi bio je veliki; pretpostavlja se da su potekle od ličnog mitropolitovog emisara Stefana Vučetića, arhimandrita. Ovaj hladni odnos Rusije prema Crnoj Gori moguće je dovesti u vezu sa pokušajem Petra I (preko delegata Stanka Petrovića) da uspostavi kontakt s Napoleonovom Francuskom, čiji je odgovor o zaštiti crnogorskih interesa bio neodređen. Ruski car Aleksandar uputio je u Crnu Goru Marka Ivelića, pukovnika, sa ovlašćenjem da crnogorskog mitropolita Petra I pozove u Kotor, te da ga sprovede do ruske flote kod Krfa, da bi bio prognan u Sibir. Na postupke ruskog dvora i Sinoda reagiralo je Praviteljstvo crnogorsko (1804) notom koja predstavlja osobitu stranicu u istoriji crnogorske diplomatije. Praviteljstvo crnogorsko skrenulo je pažnju na činjenicu da je

„narod crnogorski po skončanju posljednjeg vojvode Đurđa Crnojevića“ ostao pod upravom mitropolita, gubernatora i ostalih poglavara („Zapisi“, XXII, 355). U ovom stavu ne brani se samo mitropolit već cijela struktura crnogorske uprave, s naglaskom na kontinuitet vlasti. U noti se dalje insistira na samostalnosti Mitropolije: „Naš mitropolit nije nigda bio pod zapovijedi ruskog Sinoda, nego samo pod pokroviteljstvom Vašeg imperatorskog veličanstva, i to pod moralnim, i tako do sad nijesmo bili ni od koga branjeni“, pa Sinod „nema nikakva prava nad Arhijerejima, koji nijesu njemu podvlasni“. Notu su potpisali svi crnogorski glavari, a svojim sadržajem predstavlja osobit dokument o koherentnosti crnogorskog naroda na samome početku XIX stoljeća, kome je jedino bogatstvo sloboda koju su njegovi preci „sopstvenim svojim mužestvom i ratoborstvom (...) pribavili“. Crnogorski glavari u pismu ruskom suverenu uspostavljaju distinkciju između tutorstva koje se želi nametnuti i moralnog pokroviteljstva.

Turska propaganda širila je dezinformacije o borbi Crnogoraca, nazivajući je „hajdučijom“, da su odmetnuti od centralne turske vlasti. Petar I bio je prinuđen da objašnjava smisao crnogorske borbe; u pismu ruskom caru Aleksandru I (19. VIII 1804) kaže da Crnogorci poštuju rusko-tursko primirje, ali da su izloženi grabežu i ubijanju, pa „Crnogorci zbog ovih turskih zločina, od kojih trpi Crna Gora velike štete, **imaju zakonite i pravične uzroke podići oružje protiv varvara Turaka**“. Pomenuta nota Praviteljstva crnogorskog koja je upućena ruskom suverenu imala je značajno dještvo, pa je ruski car uputio Aleksandra Josipovića Mazurevskog, dvorskog savjetnika, za konzula u Kotor (avg. 1804), a zatim Stefana Sankovskog, statskog savjetnika, koji je dobio instrukcije kao prvi ruski ministar rezident na Cetinju (od marta 1805). Pojačano interesovanje drugih evropskih sila za Crnu Goru učinilo je da Rusija svestranije prati politička zbivanja oko Crne Gore. Mazurevski i Sankovski podnosili su izvještaje svojoj vladi

o događajima u Crnoj Gori. Intrige oko ličnosti Petra I mogu se tražiti i u surevnjivosti pravoslavnog sveštenstva u Austriji zbog Petrovog statusa suverena; pomenuto sveštenstvo je imalo stalne veze sa ruskim Sinodom, preko koga je Rusija vršila određeni uticaj u austrijske krajeve. Na Zboru glavara (26. VIII 1805) Petar I je ocijenio da ruski Sinod ne shvata napore Crnogoraca da na „teškoj vjetrometini“ oziđu „svoju kuću“, tj. državu, u kojoj „neće niko biti saibija do mi, koji je gradimo“. Petar I je uzdizao princip ravnopravnosti među državama; branio je samostalan položaj Crnogorske mitropolije: „Ako ruski sveti oci misle da smo njihova pastva, varaju se **jer mi ne služimo nikome osim bogu i svome otečestvu**“. Pošto je ruska diplomatija shvatila duboku povezanost Petra I s crnogorskim narodom, izražavala je uvjerenje da niko ne može poremetiti odnose između „naša dva jednoplemena i jednozakona (tj. pravoslavna) naroda.“

Austrijski general Bradi insistirao je da se djelovanje ruskog konzula Mazurevskog ograniči u okviru ruskog pokroviteljstva. Međutim, na podsticaj Mazurevskog organizovano je suđenje Franju Dolčiju, sekretaru Petra I, koji je bio optužen za veze sa Francuskom. Dolči je osuđen na vječitu robiju, ali je ubrzo umro u zatvoru, u manastiru Stanjevići.

Nakon francuske pobjede nad austrijsko-ruskim trupama kod Austerlica, mirom u Požunu (1805) Francuska je dobila Crnogorsko primorje koje su držali Austrijanci. Francuske trupe trebale su pošetiti pomenuto područje u roku od 1. I do 28. II 1806. Petar I tražio je na Zboru da se pruži otpor francuskoj vojsci. Markiz Gizelijeri, austrijski general, predao je Petru I Boku prije ulaska francuskih trupa. Crnogorska vojska nastupala je u dvije kolone: jedna preko Risna, a druga preko Luštica, pa su se sastale u Herceg Novom. Pošto Rusija nije pristala na pregovore sa Napoleonom, sačekala je da prođe dati rok za ulazak francuskih trupa u Boku, pa je iskrcala svoje jedinice. P. Rovinski navodi da je Petar I bio zabrinut zbog francuske revolucije, „naročito

zbog njenog antireligioznog pravca“, a da se nadao u Rusiju da će spasiti pravoslavlje. Crnogorsko-ruske jedinice pošle su zajednički u borbu protivu francuske vojske. Crnogorski odred (3500) i ruski (1600), vodili su teške borbe na Oštroj ponti i u Molunatu, a zatim su opsjele Dubrovnik (maj 1806). Francuzima je pristigla pomoć (6. VII), pa se crnogorsko-ruska vojska povukla. U septembru došlo je do snažne bitke kod Herceg Novog, u kojoj gine i jedan francuski general; francuske jedinice su bile odbačene. Bokeljski i ruski brodovi, sa crnogorsko-ruskom posadom, zauzeli su Korčulu i Brač. Za produženi rat s Rusijom, Napoleon je tražio pomoć od Turske, koja je objavila rat Rusiji. Zbog toga je došlo do slabljenja ruskog angažovanja na crnogorskom frontu. Poslije poraza ruske vojske u Poljskoj, rusko-francuskim mirom u Tilzitu (8. VII 1807) Rusija je pristala da preda Boku Francuskoj, pa ju je francuska vojska, pod komandom generala Loristona, zapošela (10. VIII). Na pregovorima u manastiru Lastvi, između Petra I i Loristona (14. X 1807), rješavan je francuski prijedlog za postavljanje konzula u Crnoj Gori. Delegacije su se složile da se uspostavi konzulat, ali da njegovo sedište ne bude na Cetinju. Napoleon je, početkom 1808, tražio od generala Marmona da se obnove razgovori o otvaranju konzulata („Držite jednog agenta kod crnogorskog vladike i nastojte da ovog čovjeka zadobijete“). Prijedlog Marmonov da Crna Gora za konzula primi Pavla Tomića, poručnika, rješavan je na Crnogorskom zboru (Cetinje, 26. V 1808) i donijeta je negativna odluka. Napoleonovi generali su shvatili, i u svojim izvještajima isticali, geopolitički-značaj Crne Gore. Prisustvo francuske uprave i vojske u Boki dovodilo je do konflikata. Zbog odbijanja stanovnika Brajića da kuluči, kao i izraženog nezadovoljstva zbog francuskog zahtjeva da se smjesti vojna posada u manastir Podmaine, francuska vojska je intervenisala. Stanovništvo Brajića se povuklo u Crmnicu, pa je general Klauzel izveo na crnogorsku granicu oko 8.000 vojnika,

prijeteći da silom proдре na crnogorsku teritoriju. Crnogorci sa dočekali francusku vojsku koja se, uz velike gubitke, povukla prema Budvi (28. VIII 1808). I odluka francuskih vlasti o angažovanju ljudstva u mornaričku službu izazvala je pobunu i sukobe u nekim djelovima primorja. General August de Marmont nemire u Boki dovodio je u vezu sa djelovanjem crnogorskog mitropolita; zbog toga je predložio Napoleonu da se regija koju su zapošele francuske trupe izuzme ispod jurisdikcije Crnogorske mitropolije. Napoleon je to odobrio pa je, ukazom o uređenju pravoslavne crkve u Iliriku (19. IX 1808), izuzeo Boku iz jurisdikcije Crnogorske mitropolije i podredio je dalmatinsko-istrijskoj eparhiji. Napoleon je, u proljeće 1811, došao na ideju da se sačini plan o napadu na Crnu Goru; generalni guverner Marmont naredio je da se pomenuti plan sačini i da se kartira Crna Gora. Taj materijal je uručen Napoleonu (26. III), ali se odustalo od napada. Pobuna je izbila i u Paštrovićima, radi očuvanja starih privilegija. General Gotje uputio je vojsku, ali je bila odbijena (24. II 1812). Imajući te pobune u vidu, Francuzi su htjeli i 1812. da napanu na Crnu Goru, ali je general Bertrand odustao iz tehničkih razloga, a i hrvatski vojnici činili su mu se „sumnjive vrijednosti“ za tu akciju (P. Butorac).

Poslije bitke kod Lajpciga (16-19. X 1813) opet se postavilo pitanje pošedovanja Boke. Crnogorci su ranije bili stupili u kontakt sa britanskom flotom, koja se nalazila stacionirana kod Visa, preko delegata Sava Plamenca. Francuska obavještajna služba pratila je te englesko-crnogorske dodire. Na Cetinje je dolazio izaslanik engleske mornarice, pukovnik F. Danez (jul 1812), da predloži Petru I da podigne ustanak u Boki. U mitropolitovom odgovoru na ovaj engleski prijedlog mogu se naslutiti iskustva o uzaludnom angažovanju Crnogoraca da povrate primorski pojas koji je, zbog pozicije na Mediteranu, uvijek preuziman od velikih sila. Uključivanje Crnogoraca u borbu Petar I je uslovljavao mogućnošću da dobije engleske i ruske garancije za ujedinjenje

Konavala i Boke sa slobodnim dijelom Crne Gore; Crnogorci će stupiti u rat ako britanski dvor „neće, kako nas tako ni bokeljsku provinciju, ostavit, što neće svaku pomoć nam davat i u mirne traktate nas zaključit“. U ovom prijelomnom momentu crnogorski narod želio je „stanovitu uzdanicu imat“.

Uz pomoć engleske fregate, pod komandom Hostea, koja je uplovila ispred Herceg Novog (13. X), crnogorska vojska je pošla da oslobodi primorje. Pod komandom mitropolita Petra I i guvernadura Vukolaja Radonjića, crnogorske jedinice pošle su u dva pravca (21. IX): prema Budvi (Petar I) i prema Kotoru. Mitropolit je uputio stanovništvu dvije proklamacije, u kojima je sadržan poziv na ustanak. U daljem nastupanju, Crnogorci su zauzeli Verige (27. IX), a zatim Rose (30. IX). Engleska fregata uplovila je ispred Herceg Novog, Prčanja, Perasta i Risna. Crnogorci su oslobodili Herceg Novi (16. X), pa je francuska vojska još držala samo Kotor, koji je branio general Gauthier, sve do 8. I 1814, kada ga je predao engleskoj vojsci, od koje je grad primila Centralna komisija.

U Dobroti je, 10. XI 1813, održana skupština bokeljskih i crnogorskih predstavnika, na kojoj je formirana zajednička vlada (Centralna komisija), od 18 članova. Usvojen je i pravilnik o njenom ustrojstvu. Predsjednik Centralne komisije bio je mitropolit Petar I. Ujedinjenje je svečano proklamovao Petar I, na Skupštini (29. I 1814). Međutim, interesi velikih sila nijesu dopustili da akt ujedinjenja ostane na snazi. Rusko-austrijska podjela uticajnih sfera i osobito značajni strateški položaj Crnogorskog primorja, okrenuće istorijske tokove drugim pravcem. Austrija se već preko svoje agenture, pripremala da zapošedne Boku. U decembru 1813. austrijski general Tomašić zahvalio se Petru I što je oslobodio Boku i najavio dolazak austrijskih snaga. Austrijska vojska je već bila pred Herceg Novim u januaru 1814. godine. Najistaknutiji austrijski agent bio je opat Brunaci, koji je učinio da Centralna komisija ne uputi jedinstvenu delegaciju koja bi

saopštila velikim silama odluku o edinjenju. Brunaci je, oslanjajući se na konfesijske konflikte, iskoristio strah jednog dijela aristokratsko-građanskog sloja da ujedinjenjem s Crnom Gorom ne dođu u teži položaj i ne izgube zaštitu velikih sila. Brunacijeva struja uputila je svoga delegata (Petra Lukovića) u Beč, sa instrukcijama da u Boku uđu austrijske trupe. Razumije se, sav taj rad austrijskih agenata ne bi imao značaja, da problem nije negativno riješen u dogovoru velikih sila, đe je Meternih imao presudan uticaj na ruskog cara Aleksandra. Odredbama Pariškog mira, a zatim Bečkog kongresa, Boka je pripala Austriji. Austrijske trupe su već u junu 1814. zapošele cijelo područje. Posljednji prijedlog Petra I bio je da se Crnoj Gori ustupi Kotor. Pri nastupanju austrijske vojske, Crnogorci su tri dana davali otpor pred Kotorom. Ruski car pisao je Petru I da Crnogorci zbog opštih interesa treba da omoguće ulazak austrijskim trupama.

Novi turski napad na Crnu Goru organizovao je Mustaj-paša, iz Skadra (23. V 1811). Svoje čete je usmjerio na Pipere, računajući da pomoć iz drugih crnogorskih krajeva neće biti brza. Međutim, na vrijeme su stigle čete iz Rovaca, Kuča i Martinića, pa su Turci razbijeni i morali su odstupiti. Kad je stigao Petar I, naredio je da se izvrši napad na Spuž, koji je zatim držan u opsadi skoro tri mjeseca, do pogibije komandanta grada. Već sljedeće godine naredio je bosanski namjesnik da Zulfikar-paša Čengiđ s Miljevine opet izvrši napad na Drobniak; jednim dijelom turske vojske komandovao je Smail-aga Čengiđ. Osim iz Drobnjaka, crnogorsku vojsku su činile čete iz Morače, Uskoka i Rovaca, a jedinice iz Župe i Pješivaca branile su prolaz Turcima iz Nikšića. Najjača bitka bila je u Dubrovsku (oko 1. IV 1812). Turci su imali velike gubitke, ali im tada stigne pomoć od Nikšića, pa su crnogorske čete razbijene; Drobniak je spaljen i veliki broj naroda izginuo, a nekolike stotine osoba odvedeno u ropstvo. Četiri mjeseca docnije Sulejman-paša Skopljak pošao je sa vojskom opet u pravcu Drobnjaka. Suprotstavile su mu se

čete iz Drobnjaka, Rovaca, Morače, Bjelopavlića i Pipera. Bitka se dogodila u Bukovici, kod Durmitora (avg. 1812). Turska vojska je razbijena, a Sulejman-paša pobjegao u Gacko. Nešto docnije Mustaj-paša iz Skadra, po sugestiji francuske komande iz Kotora, poveo je vojsku na Crnu Goru (15. X 1812). Crnogorske čete su spriječile prodiranje turske vojske; bitka se dogodila u Ljubotinu; turska vojska je, uz velike gubitke, odstupila. Tom prilikom su zarobljena i tri francuska oficira (instruktora). Mitropolit Petar I je ranjen u toj borbi; poslije bitke pisao je francuskom komandantu: „...i od sad do mile volje brani čalmu skadarskog paše, a nama, ako bog dâ, nećeš nauditi“.

Borba političkih struja u Crnoj Gori dobila je izrazitije oblike poslije prijelaska Boke u austrijski pošed (1814). Guvernaduri Radonjići pokušali su da ojačaju svoj uticaj u odnosu na Crnogorsku mitropoliju. Nalazili su naslon na pojedine predstavnike građanske klase u Primorju, koja nije vidjela perspektivu u političkoj sprezi sa dalekom Rusijom. Iz toga kruga je i anonimni autor *Kratkog opisa Zete i Crne Gore*, koji je pripremljen za štampu 1774, ali je austrijska cenzura spriječila štampanje. Ta istorija je antimitropolitske orijentacije i predstavlja zakašnjeli odgovor na *Istoriju o Čornoj Gori* Vasilija Petrovića (Moskva, 1754). Momenat za njen nastanak bio je pogodan, odmah nakon nasilne smrti Šćepana Maloga. Intenzitet djelovanja guvernadura, za primat svjetovne vlasti, zavisio je i od odnosa ruske diplomatije prema Crnoj Gori i njenoj upravi, u odnosu na Tursku, jer je rusko zastupanje (pravoslavnih) vjernika izazivalo manje podozrenje Porte od pomaganja da se uspostavi čisto svjetovna vlast. Za vrijeme carice Katarine II odnosi su bili hladni; formula za angažovanje u zajedničkoj borbi bila je panslavistička: „jednoplemenost“, te za „obranu crkve pravoslavne“ („Zapisi“, XX). Njen nasljednik car Pavle (1796-1801) ispoljavao je dublje razumijevanje crnogorskog problema. Nakon njegove nasilne smrti odnosi su se pogoršali, u vrijeme cara Aleksandra (1801-25), ukinuta je i

novčana pomoć Crnoj Gori poslije Tilzitskog mira (1807) i nije obnovljena za sve vrijeme Aleksandrove vladavine.

Uvođenjem suda (Kuluk) sužena je vlast guvernadura. Petar I je imponovao Crnogorcima državničkom mudrošću, ratničkom hrabrošću, ulogom na umirima krvne osvete i diplomatskom vještinom. Zbog samoinicijativnog obraćanja Austriji guvernadura Vukolaja Radonjića, došao je u konflikt sa mitropolitom, pa je Zbor je raspravljao o tom njegovom postupku (1816), ocjenjujući da li je time izdao otadžbinu.

Crnogorsko-turska bitka u Morači i na Sinjajevini (3. IX 1820) posljednja je velika bitka za vrijeme vladavine Petra I. Bosanski vezir Ali Dželaludin-paša riješio je da, po turskoj strategiji, parcijalno napadne na jedan dio crnogorske teritorije. Tada je u pitanju bila „neposlušnost“ Morače. Velika turska vojska iz Bosne i Hercegovine, pod komandom Deli-paše, usmjerila se na Moraču i Rovca. Petar I je uspio objediniti crnogorske snage i dobiti bitku, poslije koje Morača i Rovca konačno ulaze u sastav slobodnog dijela Crne Gore.

Epoha Petra I značajan je dio crnogorske istorije za razvoj centralnih državnih institucija uvođenje Kuluk, donošenje Zakonika i osnivanje perjaničke službe. Međunarodni status Crne Gore se izmijenio. Bitkom na Krusima likvidiran je Mahmud Bušatlija koji je, isticanjem (nerealnog) feudalnog legitimiteta nad Crnom Gorom, htio dati „zakonit“ oblik svojoj agresivnoj politici. Nestankom Mletačke Republike, Crna Gora je, zbog svog osobitog strateškog položaja na Mediteranu, postala tlo đe su se sudarali interesi četiri najveće svjetske sile toga vremena (Rusije, Austrije, Francuske i Engleske). To je period intenzivnijih crnogorskih diplomatski kontakta s tijem silama. Tada je bilo došlo do čvršćeg povezivanja između Boke i slobodnog dijela Crne Gore, do stvaranja kratkotrajne, ali značajne, institucije Centralne komisije, ali i do gubljenja jurisdikcije Crnogorske mitropolije nad primorskim krajevima, što je izazvalo negativne posljedice.

Pisma Petra I predstavljaju najznačajniji dio crnogorske epistularne literature; ona su svojim etičkim i misaonim sadržajem svojevrsan izraz crnogorskog pogleda na svijet; stilskim osobinama ona su dala novi kvalitet crnogorskoj govornoj kulturi. Njihova dokumentarnost, uz drugu građu crnogorske i strane provenijencije, izvor je podataka za naučnu rekonstrukciju istorijskih zbivanja u Crnoj Gori i crnogorskih odnosa sa drugim narodima u tom vremenu.

Petar I Petrović umro je na Cetinju 30. oktobra 1830. godine. Za svoga nasljednika odredio je Radivoja-Rada Tomova Petrovića. Volju Petra I potvrdio je Zbor glavara. U čin arhimandrita proizveden je mladi Radivoje u Uspenskoj crkvi, na ostrvu Komu u Skadarskom jezeru, februara 1831. godine, što nije slučajan izbor toga objekta za takav čin, jer je to crkva-mauzolej dinastije Crnojevića, pa simbolizira „nasljedno pravo“ mitropolita i na svjetovnu vlast.

Ubrzo pošto je postavljen na položaj vladike-gospodara, Njegoš se suočio s pretenzijama guvernadura Vukolaja Radonjića koji je htio da preuzme svjetovnu vlast, koristeći momenat. Guvernadur je tajno priješao crnogorsko-austrijsku granicu i u Puču, predgrađu Kotora, sastao se s predstavnicima austrijskih vlasti i generalom Tacom (noću 27-28. XI 1830). Senat je zbog toga tajnog dogovaranja osudio V. Radonjića, lišio ga guvernadorskog zvanja i oduzeo mu opšti narodni pečat (29. XI). Docnije, pošto je produžio djelovati s istih pozicija, guvernadur je osuđen na progonstvo; imanje mu je konfiskovano (16. I 1832). Njegoš se, prilikom uvođenja u arhimandritski čin, sastao sa izaslanicima Mustafe Bušatlije; tom prilikom ugovoren je savez i obećan azil skadarskom veziru, u slučaju neuspjeha Bušatlijevine pobune protivu Porte. Taj Njegošev postupak bio je u suprotnosti sa trenutnim ruskim odnosima sa Otomanskom Imperijom. Rusija nije zanemarivala vlastite posebne interese, pa se zato nije mogla uzdići do razumijevanja stanja u Crnoj Gori. Zato je ruski konzul u

Dubrovniku (J. Gagić) upozoravao Njegoša da „više valja sloboda naroda crnogorskoga“ nego prijateljstvo s odmetnutim vezirskom skadarskim. Srpski knez Miloš Obrenović bio je u pobratimskom odnosu sa M. Bušatlijom, ali u pismu Njegošu (feb. 1831) kaže da će on „ostati u miru i tišini“, a njemu savjetuje suprotno, da bi Bušatliji mogao uputiti kao pomoć „neko čislo oružanih“ Crnogoraca. Njegoš je uvjeravao skadarskog vezira Bušatliju (feb.) da će Crnogorci držati zadanu riječ i da ga neće napadati. Tada je na Cetinje stigla pokura Mehmeda Rešida, velikog vezira, kojom su opominjani Crnogorci da pobunjena Bušatlijina vojska trpi poraze, a da je Podgorica ostala vjerna sultanu, pa da je ne napadaju. Znajući da su interesi crnogorskog naroda drukčiji od političkog kursa koji su mu nametali ruski diplomati, Njegoš je pokušao dva puta da zauzme Podgoricu (14. X 1831; 1. III 1832). Prilikom drugog napada učestvovao je i dio albanskog naroda (Hoti, Malisori, Miriditi), koji su u Hotskoj gori zatvorili skadarski pravac. Crnogorska vojska, pod komandom Petra II i Ivana Ivanovića-Vukotića, uspjela je zauzeti Goricu i Ljubović. Poslije osmodnevne opsade, crnogorske čete su odstupile. Veliki vezir Rešid uspio je ugušiti pobunu feudalca M. Bušatlije (jun 1831), a zatim je i bosanski pobunjenik protivu Porte Husein Gradašević pretrpio poraz, u blizini Sarajeva, od snaga vjernih sultanu. Poslije neuspjele pobune M. Bušatlije, došao je novi vezir Namik-paša koji je, pošto je pokorio pobunjene djelove Albanije, pošao s vojskom na Crnu Goru (oko 4.000 vojnika). Međutim Crnogorci su mu razbili vojsku kod Martinića (jun 1832). Tada je ruski konzul J. Gagić upozoravao da je crnogorski napad na Podgoricu navukao opasnost za opstanak „nezavisnosti“ naroda crnogorskog.

Dok je vodio borbu sa pobunjenim bosanskim i skadarskim vezirskom, M. Rešid, veliki vezir, nudio je Njegošu (1831) da će Turska ustupiti Crnoj Gori Skadar, primorje od Bara do Drima i veliki dio Hercegovine, pod uslovom da Crnogorci prime sultanov ferman,

po kome bi Crna Gora došla u položaj vazalne turske oblasti. Njegoš je uputio velikom veziru negativan odgovor: „Dok me drže moji Crnogorci, ne treba ni sultanov berat ni ferman pa da vladam, jer ja sam nezavisan vladalac“. Pitanju crnogorske nezavisnosti Njegoš se, i pola godine docnije, vratio u pismu Rešid-paši (22. XII 1831), đe se poziva na ferman (1799) sultana Selima III kojim je, navodno, poslije bitke na Krusima, Turska priznala crnogorsku nezavisnost (*Pisma*, I). Na ponovljeni poziv Rešid-paše na pokornost, Njegoš ga je pitao (17. VII 1832): „...kako će tako najedanput tuđijema podanicima postati Crnogorci, koji su više od 400 godinah svagda mužestveno neprijatelje od sebe odbijali“. U tom odbijanja da prihvati vazalni položaj, Njegoš ne traži zaštitu neke velike sile, već se samo poziva na duboku tradiciju crnogorskog otpora osvajačima.

Ruska vlada je u Crnu Goru uputila Ivana Ivanovića-Vukotića i Mateja Vučićevića, (sept. 1831), s namjerom da pomogu u zavođenju novih upravnih oblika. Na Zboru glavara (2. X) odlučeno je da se osnuje Senat i Gvardija (Narodna straža). Za predsjednika Senata izabran je Ivan Ivanović-Vukotić, a za „vicepredsedatelja“ Matej Vučićević. Predsednik Senata Ivanović-Vukotić bio je čovjek ruskog konzula Jeremije Gagića; njegov dolazak u Crnu Goru bio je skopčan s idejom o preuzimanju svjetovne vlasti iz ruku mladoga Njegoša. Ivanović-Vukotić i Vučićević bili su upućeni u Crnu Goru od struje koja je bila za rusku kontrolu nad unutrašnjim i spoljnim životom Crne Gore, da bi se njen razvoj uskladio sa opštom politikom Rusije na Balkanu. Nosioći te ideje previđali su snagu crnogorske državotvorne tradicije i ulogu Zbora glavara i mitropolita.

Na Opštem narodnom zboru (4. VI 1833) odlučeno je da Njegoš pođe u Petrograd, da bi bio hirotonisan. Ruski ministar inostranih djela Karlo V. Neselrode preporučio je caru Nikolaju da odobri uvođenje Njegoša u vladičanski čin. Hirotonisanje je obavljeno, uz prisustvo cara i cijelog Sinoda, u Spasopreobraženskoj

katedrali (18. VIII). Tom prilikom je povećana i pomoć Crnoj Gori. Kad se Njegoš vratio iz Rusije (5. XII), brzo je uvidio da je Ivan Vukotić, predsjednik Senata, pokušao iskoristiti njegovu odsutnost da bi preuzeo svjetovnu vlast. Da bi stvorio pravni osnov svome djelovanju, Ivanović-Vukotić bio je tajno, prije Njegoševog odlaska u Rusiju, pripremio *Zakon otačastva* (sadrži 20 čl.) u koji je prenio veći broj stavova iz *Zakonika* Petra I. U nekim preuzetim odredbama ima kvalitativnih izmjena. Četvrtim članom prvi put je u crnogorsko zakonodavstvo uvedena tjelesna kazna „bijenje toljaganja“, što je imalo negativne posljedice; ta sankcija, prenijeta iz feudalnog prava u slobodno crnogorsko društvo, održala se tokom XIX vijeka; takvo kažnjavanje je „Crnogorcima bilo teže od smrti“ (P. Rovinski), što je izazivalo više tragičnih posljedica (Stevan Dučić). Vukotić je, pripremajući se da preuzme svjetovnu vlast, članom 18. naglasio pokroviteljstvo Rusije, kao garant da bi uspio da sprovede svoju političku liniju. Unošenje u *Zakon otačastva* takvog jednosmjernog političkog kursa predstavlja kulminaciju proruskog politike. U istom članu Vukotić kaže da je on carev čovjek. Ovaj, sa strane nametnuti Zakon nije nikad prihvaćen na Zboru glavara. Poslije otkrivanja tih namjera, Vukotić je morao napuštiti Crnu Goru.

Insistiranje ruske diplomatije da Crnogorci ostanu u miru sa Turcima govori o njihovoj taktici da ratni sukob ne omogući nekoj evropskoj državi upad u njihovu sferu interesa na Balkanu. Jeremija Gagić je, kao realizator ruske politike na tijem područjima, obuzdavao crnogorsku borba za oslobođenje onih krajeva koje su kontrolisali ili držali Turci. Smatrajući se obaveznim da postupa po savjetima ruske diplomatije, Njegoš je pregovarao s pograničnim pašama. Odmah nakon povratka iz Rusije (feb. 1834) pregovarao je sa Hasan-begom Resulbegovićem iz Trebinja, te je postigao mir između Crnogoraca i hercegovačkih Turaka, ali su malo iza toga pošećeni, na prijeveru, neki Crnogorci. U avgustu iste godine, na traženje skadarskog

vezira Hafiz-paše da Crnogorci izraze sultanu podanstvo, Njegoš odgovara da oni ne mogu dati slobodu. U nekim odgovorima na prijetnje Njegoš upozorava da su Crnogorcima pokrovitelji, „po jednovjeriju i jednoplemeniju“, ruski car i „njegovi moćni saveznici“.

Njegoš je radio na očuvanju samostalnog političkog djelovanja i vojnog angažovanja. U martu 1835. godine, zbog turskog napada na Kuče, Crnogorci su osvojili Žabljak, staru prijestonicu dinastije Crnojevića. Ta akcija je bila uspješna, ali su se Crnogorci morali povući iz grada pod pritiskom turske vojske. Da bi odvojio Grahovo od Crne Gore, Ali-paša Rizvanbegović zaprijetio je da će dovesti vojsku (1836). Grahovljani su odgovorili: „Mi nijesmo raja carska, niti priznajemo sultanske vlasti, nego smo mi ljudi vladike crnogorskoga, koji je naš gospodar“. Turski napad, koji je uslijedio, odbijali su Grahovljani, predvođeni Jakovom Dakovićem; Njegoš je bio uputio jedan odred u pomoć, koji je bio opkoljen i uništen. U tom boju poginuo je i Njegošev rođeni brat. Njegoš je upozoravao Ali-pašu da je Grahovo crnogorska teritorija: „A što pišeš e je Grahovo u tvojoj sandžakat, dosad nije bilo“.

Pismo upućeno Njegošu od srpskog kneza Miloša (1836), u kome govori o nalogu koji je dobio sultanovim fermanom, da mora napasti Crnu Goru, početak je novog pritiska na Njegoševu ličnost i na status Crne Gore kao samostalne države. To će se pokazati pri Njegoševom pokušaju da posjeti Rusiju; on je iz Beča uputio (4. I 1837) memorandum ruskom caru Nikolaju I, u kome je opisao položaj Crnogoraca (njihovu borbu da očuvaju samostalnost); podsetio je na dugu tradiciju rusko-crnogorskih odnosa. Tada je izrazio želju da posjeti Rusiju. Iz memoranduma se može naslutiti da je on znao za promijenjeni ruski stav, pa se možda i zbog toga odlučio na put u Petrograd. Međutim, ministar inostranih djela Neselrode, uputio mu je odgovor (24. I) da je njegova poseta ruskom dvoru **nepoželjna**.

Njegoš je primio taj postupak kao udarac crnogorskom narodu. Da bi našao izlaz iz kritičnog međunarodnog položaja u kome se našla Crna Gora, Njegoš je učinio strateški potez, izjavivši da želi posjetiti Pariz. To je izazvalo zabunu kod reakcionarnih dvorova u Beču i Petrogradu, zbog liberalnih ideja koje su vladale u Parizu. Ruski otpravnik poslova u Beču sugerirao je Njegošu da odustane od namjeravanog putovanja. Tada je kancelar Meternih izjavio baronu Štirmeru (14. II), da Njegoš „naginje (...) slobodoumnim, tj. revolucionarnim idejama. Onda ga mi moramo nadzirati, naročito u sadašnje vrijeme, kada anarhična strana čini sve što može da bi izazvala opšti prevrat“. Kod ruske i austrijske diplomatije preovladalo je mišljenje da Njegoš treba, ipak, da posjeti Rusiju. Na putu za Petrograd on se morao zadržati u Pskovu, zajedno sa Đorđijem Petrovićem, predsjednikom Senata, dok se ne ispita osnovanost optužbi protivu njega, koje je iznio Ivan Ivanović-Vukotić, bivši predsjednik crnogorskog Senata, ruskom carskom sekretaru Konstantinu Konstantinoviču Rodofinikinu. Ruski konzul J. Gagić pošao je u Crnu Goru, da vodi istragu o Njegoševom političkom djelovanju, radu sa duhovnom pastvom, da li se bavi samo lovom i stihotvorstvom, da li u zemlji vlada red i mir. Uz prisustvo Gagića na Cetinju je održan Zbor glavara i senatora (29. III 1837). Gagić je dobio samo pozitivne odgovore. Nakon zvaničnog dijela, neki glavari, sljedbenici guvernadura, dali su drukčije mišljenje. Pošto je primljen Gagićev izvještaj, ministarstvo inostranih djela javilo je Njegošu da može doći u Petrograd. Postoji mišljenje da je Gagić bio „u svezi sa onom opakom zavjerom“ (L. Tomanović), te da je radio da I. Ivanovića-Vukotića nadredi Negošu i da „potčini vladiku ruskoj upravi“ (P. Rovinski). L. Tomanović konstatuje da J. Gagić ne titulira Negoša kao svjetovnog vladara već ga naziva samo „duhovnijem pastirom“. J. Gagiću, može se pretpostaviti, smetao je Negošev rad na proglašenju za sveca mitropolita Petra I (na Lučin dan, 1834). Ruska vlada je promijenila

stav prema Crnoj Gori jer je Njegoš uspio da odbaci optužbe. Car je s Negošem uputio u Crnu Goru potpukovnika Jakova N. Ozereckovskog, koji je donio povećanu rusku novčanu pomoć. Po nalogu ruskog cara, Negoš je u Beču posetio turskog ambasadora Ferik-Ahmet-pašu. Tada su date uzajamne garancije.

Odmah poslije povratka u zemlju, Njegoš je sastavio uredbu (29. VIII 1837) o osnivanju crnogorske državne blagajne, a za državnog blagajnika odredio je Dimitrija Milakovića. Tada je Njegoš počeo, po nacrtu Ozereckovskog, podizati rezidenciju (Biljardu), u koju se preselio u septembru 1838. godine. U izvještaju caru, Ozereckovski je dao pozitivno mišljenje: da je Negošev rad usmjeren na korist naroda i da je Crna Gora privržena Rusiji. O tome je grof Neselrode, ministar inostranih djela, obavijestio Njegoša.

Značajan datum u crnogorskim međunarodnim odnosima jeste poseta saksonskog kralja Fridriha Augusta II (31. V 1838). Njegoš je dočekaio kralja u selu Mircu, iznad Kotora, i dopratio ga na Cetinje. Taj dolazak visokog gosta dobro se odrazio na izmjenu shvatanja u Zapadnoj Evropi o Crnoj Gori. Tom prilikom u Crnu Goru stigao je i Jegor Kovaljevski, rudarski inženjer, docniji šef Azijskog odjeljenja ruskog Ministarstva inostranih djela. Poslije povratka iz Crne Gore Kovaljevski je podnio memorandum ruskoj vladi, u kome je istakao da je, za očuvanje nezavisnosti, crnogorskoj državi potrebna pomoć.

U crnogorsko-austrijskim odnosima došlo je do krize zbog graničnih sporova. Rad na utvrđivanju granične linije počeo je u septembru 1837. Dok je trajao rad na razgraničenju izbijali su izvjesni manji sporovi. Do jačeg, oružanog, sukoba došlo je na Paštrovskoj gori, u kome je učestvovalo s austrijske strane 4.000 vojnika; potpisano je primirje u Budvi (8. VIII 1838). Komisiji za razgraničenje pridružio se izaslanik ruske vlade A. V. Čevkin, dvorski savjetnik, pa je nastavila rad u septembru 1839. Novi prijedukid u radu Komisije bio je od marta do oktobra 1840, zbog smrti

civilnog i vojnog guvernera Dalmacije V. F. fon Lilienberga. Razgraničenje između Crne Gore i Austrije završeno je u julu 1841. godine, o čemu Njegoš obavještava Beč i Petrograd (30. VII).

Njegoš i crnogorski Senat počeli su rad na uvođenju poreskih obaveza, septembra 1838. godine. U „Objavljeniju“, koje je izdato povodom toga, istaknuto je da je davanje poreza za „dobro i blagočestije“ svakoga naroda.

Na Njegoševu inicijativu došlo je do crnogorsko-turske prepiske oko početka pregovora za utvrđivanje mira. Iako je skadarski vezir izražavao želje za postizanje mira, turska vojska je izvršila napad na Crnu Goru, početkom juna 1839. god. Ipak su u junu nastavljeni pregovori između predstavnika skadarskog vezira i Crne Gore; mir je sklopljen, ali je Njegoš mislio da će ga Turci lako „pokolebati i porušiti“. Već početkom sljedeće godine došlo je do sukoba, a zatim do bitke na Salkovini (21. IX 1840), koja je poznata po žestini u direktnim sudarima.

Kratko su trajali i ugovori koji su zaključivani između hercegovačko-bosanskih Turaka i Crne Gore. Ugovor (traktat), sastavljen na „ilirskom jeziku“, postignut je „među nezavisimom oblasti crnogorskom, s jedne strane, i među pašalucima bosanskijem i hercegovačkijem s druge strane“ - o „vječnom, miru (...) od vrh Koma do Dragalja“. Međutim, Turci su taj ugovor počeli odmah kršiti. Imajući u vidu takav turski odnos prema zaključenim ugovorima, Njegoš je bio prinuđen organizovati akciju koja će svojom efikasnošću ulijevati strah organizatorima nasrtaja na Crnu Goru, te spriječiti dalja nasilja. Uputio je u Moraču povjerljivu ličnost, perjanika Radovana Pipera Mrčaricu koji je, zajedno sa Minjom Radovićem i Novicom Cerovićem, sačinio plan o likvidaciji Smail-age Čengića, gatačkog zabita, koji je namjeravao doći u Drobnjak da kupi harač. Osim vojske koju je doveo Smail-aga, u pomoć su mu bili stigli nikšićki Turci. Crnogorske čete izvršile su noćni munjevit napad na Smail-agin logor, na Mljetičku kod Šavnika. U tome boju turska vojska je razbijena;

među 75 poginulih turskih vojnika bio je i Smail-aga Čengić, koga je ubio Mirko Aleksić iz Malinska. Ali-pašu Rizvanbegovića, koji je zbog vjernosti Porti i ugušivanja bosanske pobune za priznanje autonomije, postigao da se odvoji Hercegovački sandžak od Bosnskog pašaluka, i da postane hercegovački vezir, teško je pogodila bitka na Mljetičku i odnošenje Smail-agine glave na Cetinje. Zato je spremio vojsku i usmjerio napad na Drobniak i Uskoke. Bitka između turske i crnogorske vojske dogodila se na Borovoj glavi, krajem oktobra 1840. god., u kojoj je poginulo oko 70 Crnogoraca i oko 150 Turaka. Tada je Drobniak spaljen. Nakon tih događaja Njegoš je uspio uspostaviti mir (8. XI). Vezir Ali-paša uputio je zahtijev da se Uskoci rasele, ali je Njegošev odgovor bio kategoričan, da su „oni (Uskoci) naši kao i ostala sva plemena crnogorska“.

Turci su ponovo napali Grahovo (feb. 1842). Njegoš je pristao na sklapanje primirja i uputio dva senatora na razgovore s turskim predstavnicima. Tom prilikom je zaključeno primirje, s rokom trajanja do početka oktobra. Postignut je i dogovor da se sastanu Njegoš i Ali-paša Rizvanbegović, hercegovački vezir, i da pregovaraju o miru. Pregovori su vođeni u Dubrovniku, „o granicama **nezavisime oblasti Crne Gore** i Pašaluka hercegovačkog“ (24. IX 1842). Ipak, i poslije potpisivanja ugovora o miru, neprijateljstva su se produžavala. Zbog toga je trebalo da dođe do novih pregovora između Njegoša i predstavnika Ali-paše. Povodom planiranih pregovora, na Cetinje su stizala obavještenja da se priprema atentat na Njegoša, da se dovode velike turske snage na prostor Gacko-Grahovo, kao i da je u Nikšić doveden korpus konjanika. Može se pretpostaviti da je Ali-paša, tim, dobro planiranim napadom, htio osvetiti Smail-agu Čengića. Osman-paša Skopljak, skadarski vezir, koji je bio zet poginulog Smail-age Čengića, ugovorio je sa Ali-pašom istovremeni napad na Crnu Goru. Njegoš je došao u manastir Ostrog, da čeka Ali-pašine poslanike, koji su stigli tek peti dan poslije ugovorenog

roka. Tada je Njegoš saznao od Radovana Pipera, crnogorskog izaslanika koji je u Nikšiću uspostavio kontakt s turskim poslanicima, o turskom planu da Njegoša pozovu u Slivlje (pri kraju Nikšićkog polja) na pregovore, da ga ubiju i produže invaziju na Crnu Goru. Njegoš nije primio Ali-pašine delegate, njih dvadeset, a pri njihovom povratku u Nikšić, Crnogorci su ih napali kod Bašine vode i ubili deveticu (7. VIII 1843), jer su saznali za navedene Ali-pašine namjere, pa da zato nije došao na zakazane pregovore, već je uputio delegate. Ovo ubistvo Ali-pašinih „poslanika“ bilo je povod da Njegoš bude optužen za nevjerstvo (M. Medaković); pri tome je zanemaran turski plan i Njegošu pripisivano da je na taj način izvršio „osvetu“ zbog poginulih rođaka na Grahovu. U pismu (24. VIII 1843) Jeremiji Gagiću on kaže: „Mi smo u rat sa svijem Turcima okolo nas, kako gotovo svagda što smo. Oni su svagda složni na naše zlo“.

Poslije događaja na Bašinoj vodi opet se prišlo pregovorima: Negoš i vezir Ali-paša, sastali su se u Kotoru i ponovo zaključili mir (9. XI 1843). U isto vrijeme, njihovi punomoćnici potpisali su po svome karakteru međunarodni ugovor: o uvođenju pogranične policije, o uvođenju pasoša za prijelaz preko granice i o obavezi da obje strane ne primaju bjegunce.

Skadarski vezir činio je povremene napade, pa je uputio oko 8.000 vojnika u pravcu Pipera (sep. 1843), ali su taj napad Crnogorci odbili. Dok su crnogorske čete bile zauzete presrijetanjem trupa vezira Ali-paše, skadaraski vezir Osman Skopljak zauzeo je Lesendro i Vranjinu, ostrva u Skadarskom jezeru (28. IX 1843). Crnogorci su pokušali da povrate ta ostrva, koja su značajna strateška uporišta, ali bez uspjeha jer nijesu imali brodova, a turska vojska je držala svoju flotilu oko Vranjine. Tada je Njegoš riješio da pođe u Beč radi traženja intervencije Austrije i Rusije, da bi od Turaka povratili oteta ostrva. Namjeravao je da ojača i sopstvene snage pa je, pri prolazu za Beč, tražio u Dubrovniku stručnjake za brodogradnju (14. I 1844), koji bi u

Rijeci Crnojevića izgradili 4-5 topovnjača. Njegoš je došao u kontakt sa arhitektom Antonom Šoljeticem, poslovođom brodogradilišta u Gruži, koji mu je našao neke majstore. U Korčuli se pogodio sa šest majstora. Međutim, Njegoš vjerovatno nije dobio očekivanu podršku od ruske i austrijske diplomatije, pa izgradnja topovnjača nije ostvarena (J. Milović).

Da bi ublažio pritisak Turaka, Njegoš je pokušao da moralno apeluje na Osmana Skopljaka, pa ga je podsetio na njegovo slavensko porijeklo, što nije moglo imati efekta jer je Skopljak usmjeravan svojim feudalno-osvajačkim ciljevima. I skadarski vezir je produžio da upada u Crnu Goru (Lješkopolje, Crmnica, 1848). Da bi dokazao svoje „pravo“ da vrši te napade, pokušao je da negira suverenitet Crne Gore, pa je Njegošu pisao: „Ali ja, ni dao bog, ne odvajam tebe; i ja sam i ti jednog dvora sluga“, pri čemu je mislio na Portu. Njegoš mu je, u odgovoru, ponovio raniji zahtjev o vraćanju ostrva, insistirajući da je Vranjina „**crnogorska zemlja**“.

Revolucija u Austriji (1848) izgledala je Njegošu kao pravi momenat da se slavenski narodi oslobode tuđe dominacije. Crnogorsko izaslanstvo, na čelu sa Ivom Radonjićem, pošlo je u Zagreb da iznese prijedlog banu Jelačiću da se proglasi nezavisnim banom trojedne banovine. Na ponudu Njegoševu da mu uputi u pomoć odred Crnogoraca, ban Jelačić je odgovorio da takvu pomoć ne može primiti bez „diplomatije“. Njegoš se tada često okretao problemu oslobođenja Slavena; pod uticajem ideja ilirskog pokreta izražavao je oslobodilačke ideje, intonirane panslavistički, da „neko slijepo nadahnuće upravlja Slavjanima, te se samovoljno u tuđe verige vežu“. Njegoš ovđe sigurno misli na Zapadne i Južne Slavene jer je znao da carska Rusija drži pod okupacijom veliki dio podijeljene Poljske, u kojoj su ruske trupe ugušile ustanak i za Njegoševo vrijeme (1831). Potrebu borbe Slavena pravdao je moralnim i socijalnim motivima i s gorčim uputio opomenu: „...što bi Evropa bez robovah da joj nije

njih? Ta morao bi mein Herr zbaciti rukavice, a efendum benum pobaciti čibuk pa se jedan i drugi pobratimiti sa trudoljubijem, da im njina sreća u narok nije poklonila Slavjane“. Ne shvatajući, u početku, da Jelačić pomaže bečkom dvoru da uguši revoluciju, Njegoš je pisao vojnom i civilnom guverneru Dalmacije Johanu Augustu fon Turskom: „Vidjeći ja da moja sabrača Srbi i Hrvati pokazuju se na javno da pravcem idu naklonjeni k narodnosti i k poretku, i mene je ista misao oduševljavala, koja i Crnogorce“ (*Pisma*, III). Mađarska nacionalna revolucija dobila je šovinističko-asimilatorske odlike, pa je protivu sebe okrenula slavenske narode u Austriji i učinjela ih oruđem carskog režima, pa „za sebe ne vojuju nego za tuđina“, spašavaju „dinastiju i sve njezine posljedovatelje“ (Njegoš).

U to vrijeme pošetio je Crnu Goru srpski izaslanik Matija Ban; na Cetinju je vodio razgovore s Njegošem o oslobodilačkoj borbi. Izražavajući otvoreno svoj poznati stav o potrebi oslobodilačke borbe, Njegoš je predložio Banu istovremenu crnogorsku i srpsku akciju. Na taj prijedlog dobio je od Bana negativan odgovor. M. Ban je bio zadužen od srpske vlade da radi na realizaciji političkog kursa koji sadrži tajni program „Načertanije“, po kome je propagandom i mirnim putem trebalo otkidati dio po dio od Otomanske Imperije. Idejni tvorac pomenutog programa Adam Czartoryski, bivši ministar inostranih djela carske Rusije, koji je u emigraciji postao vođa Poljaka za oslobođenje, tražio je mirni put borbe, da ne bi ustaničke pokrete iskoristila carska Rusija i ojačala svoje pozicije na Balkanu, tj. da oružana borba balkanskih Slavena ne bi oslabila Tursku kao protivnika Rusije. Njegoš nije znao za postojanje pomenutog tajnog političkog programa srpske vlade pa je tražio, u skladu s crnogorskom tradicijom, otvoreno angažovanje i borbu. Međutim, Matija Ban je tada intenzivno radio na stvaranju, po Hercegovini, tajnih oslonaca za srpski velikodržavni projekat.

Njegoš je svoje djelo *Gorski vijenac* posvetio Karađorđu (1846), koje je napisao u slavu 150-godišnjice stupanja na mitropolitsku stolicu vladike Danila, začetnika dinastije Petrović- Njegoš, da bi, crnogorskim primjerom borbe, opomenuo kneza Aleksandra, Karađorđevog sina, koji je, ostajući u vazalnom statusu, morao beogradskog pašu, pri audijencijama, ljubiti u skut i rame. Crna Gora je u vrijeme vladavine Petra II održavala veze s nekim istaknutim prvcima u okolnim krajevima, od Kosova do Bosne, uporno podržavajući ideju o oslobodilačkoj borbi, pa je bio uspostavljen kontakt i sa albanskim (miriditskim) glavarem Bib Dodom; međutim, do zajedničke borbe u to vrijeme nije moglo doći.

Na čelu crnogorske države toga doba stajao je pjesnik i mislilac Petar II Petrović Njegoš, što je vrlo značajan fakat jer je on svojim literarnim djelom iskazao moralno-filozofski smisao crnogorske borbe za slobodu, u čemu je izražena najšira ideja: da svi narodi moraju postati istorijski subjekti, a svaki pojedinac slobodna ličnost; slobodne ličnosti tek postaju pravi borci za opštu slobodu. Njegoševo pjesničko-filozofsko djelo visoko je podiglo ugled crnogorskog naroda u Evropi. Prema carskoj Rusiji crnogorski narod, i glavari, nijesu ispoljavali znake političke zavisnosti, već samo nadu u podršku, na koju je Rusija bila moralno obavezna od vremena Kučuk-Kajnardžijskog mira (1774).

Njegoš je, kao i njegov prijethodnik Petar I, morao dokazivati da crnogorska borba ima nacionalno-oslobodilački smisao, jer Turci „pred evropskom diplomatijom nose lažnu masku civilizacije i poretka“, a Crnogorce su oglašavali hajducima. Iseljavanje Crnogoraca, zbog nerodnih godina i razarujućih turskih napada, odnosilo je veliki dio stanovništva, što je umanjivalo borbenu sposobnost naroda. Tako su učinili turski napadi poslije smrti Smail-age Čengića, da se iz ševernih dijelova Crne Gore iselilo 420 porodica (1841/4). Zbog toga se Njegoš pitao: ko će braniti Crnu Goru „**kad se toliki narod iseli**“.

Petar II Petrović Njegoš umro je 31. oktobra 1851. godine, u svojoj rezidenciji Biljardi, na Cetinju. Testamentom, koji je napisao kada je obolio od tuberkuloze, u Prčanju, 20. V/1. VI 1850, odredio je za svoga nasljednika kneza Danila: „Za nasljednika mojega ostavljam Danila, Stankova sina a mojega sinovca; njemu ostavljam vladичество, kako je od starine uzakonjeno u Crnu Goru“.

Literatura:

- S. Jastrebov, *Podatci za istoriju srpske crkve. Iz putničkog zapisnika*, Beograd, 1879;
- M. Medaković, *Petar II Petrović Njegoš, posljednji vladajući vladika crnogorski*, Novi Sad, 1882;
- P. A. Rovinski, *Petar II (Rade) Perović Njegoš, vladika crnogorski(1830-1851)*, Petrograd, 1889;
- L. Tomanović, *Petar Drugi Petrović-Njegoš kao vladalac*, Cetinje, 1896;
- Isti: *Događaji u Boki Kotorskoj od godine 1797-1814*, Dubrovnik, 1922;
- V. Đorđević, *Crna Gora i Austrija u XVIII v.*, Beograd, 1912;
- Isti: *Crna Gora i Austrija (1814-1894)*, Beograd, 1914;
- P. Butorac, *Boka Kotorska nakon pada Mletačke Republike do Bečkog kongresa (1797-1815)*, Rad JAZU, knj. 265, Zagreb, 1938;
- D. Vuksan, *Petar I Petrović i njegovo doba*, Cetinje, 1951;

- P. I. Popović, *Crna Gora u doba Petra I i Petra II*, Beograd, 1951;

- Časopis *Zapisi*, Cetinje, 1927-1941; - *Zbornik sudskih zakona i međunarodnih ugovora po sudskoj struci za Knjaževinu Crnu Goru*, knj. I, Cetinje, 1903;

- Petar I Petrović, *Freska na kamenu*, Titograd, 1965.